

Zdravstveno prosvjeđivanje putem filmova Škole narodnog zdravlja od 1928. do 1941. godine u Velikoj Kopanici

Ivan Buljan

Zagreb

buljanivan07@gmail.com

SAŽETAK: U ovom radu analiziran je tijek i razvoj zdravstvenog prosvjeđivanja filmom u međuratnoj Jugoslaviji na primjeru Velike Kopanice. U uvodnom dijelu prikazana je važnost osnivanja Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i utjecaj socijalne medicine Andrije Štampara na formiranje institucionalnoga okvira za sustavno zdravstveno prosvjeđivanje ruralnoga stanovništva. Najznačajniju ulogu u institucionalnom okviru na hrvatskom području imala je Škola narodnog zdravlja u Zagrebu koja je, poduprta financiranjem Rockefellerove fundacije, producirala i distribuirala zdravstveno-prosvjetne filmove. U središnjem dijelu rada prikazana je suradnja između Škole narodnog zdravlja i Osnovne pučke škole u Velikoj Kopanici, odnosno jedan od načina kako su filmovi stizali i bili prikazivani stanovništvu ruralnih područja. Analizom Školske spomenice i Spomenice župe u Velikoj Kopanici kronološki je rekonstruirano djelovanje školskoga Pomlatka Crvenog krsta, od nabave kinoprojektora 1928. do 1940. godine. U tom je razdoblju održano 105 filmskih projekcija, a prikazani filmovi podijeljeni su u šest tematskih kategorija: razvijanje higijenskih navika, suzbijanje zaraznih bolesti (malarija, bjesnoća), borba protiv tuberkuloze, socijalni problemi, alkoholizam te filmovi s nepotpunim podatcima. Nadalje, u radu je analiziran utjecaj gospodarskih i političkih okolnosti na organizaciju i posjećenost filmskih projekcija. Njihov utjecaj bio je najizraženiji početkom 1930-ih, kada je nastupila gospodarska kriza, praćena umirovljenjem Andrije Štampara, a uzrokovala je potpuno gašenje zdravstveno-prosvjetnih akcija u osnovnoj školi. Ponovno pokretanje filmskih projekcija u Osnovnoj školi odvijalo se krajem 1930-ih godina, zahvaljujući kadrovskim promjenama i zamjeni filmskoga projektora. Uz gospodarske i političke okolnosti, na intenzitet zdravstvenoga prosvjeđivanja utjecao je i mentalitet stanovnika. Dio mještana zadržao je otpor prema promjeni stoljetnih higijenskih navika te politički sukob između projugoslavenskoga ravnatelja škole i konzervativnoga lokalnog župnika dodatno je podijelio mišljenje mještana o zdravstvenim porukama. Rad završava zaključkom da, unatoč gospodarskim krizama i unutarnjim otporima, visok intenzitet projekcija i odaziv publike svjedoče o uspješnosti zdravstvenoga prosvjeđivanja jer su dugoročno i postupno transformirali higijenske navike mještana Velike Kopanice.

Ključne riječi: zdravstveno prosvjeđivanje; socijalna povijest medicine; povijest filma; Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca; Kraljevina Jugoslavija; Slavonija; međuratno razdoblje

1. Uvod

Osnivanjem Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca te djelovanjem Andrije Štampara na njegovu idejnu i logističku organizaciju, u razdoblju između dvaju svjetskih ratova proširene su metode i dosezi zdravstvenoga prosvjeđivanja (Dugac 2011: 20; *ibid.* 2005: 25). Unatoč tome što su prvi naponi zdravstvenoga prosvjeđivanja učinjeni do početka Prvoga svjetskog rata, u međuratnom razdoblju istaknuti pokušaji pojedinaca dobivaju podršku vlasti, što omogućuje sustavno provođenje zdravstvenoga prosvjeđivanja.¹ U novonastaloj jugoslavenskoj državi² fokus zdravstvenoga prosvjeđivanja pomaknut je s gradskih područja na ruralno stanovništvo jer se time nastojalo obuhvatiti veći dio stanovništva (Gelo 1987: 73; Matković 1998: 137; Goldstein 2008: 79). Ujedno su socijalne i zdravstvene prilike sela bile znatno nepovoljnije od gradskih.³ Zdravstveni su prosvjetitelji smatrali da se ne higijenski uvjeti života i velika smrtnost od zaraza i infekcija mogla spriječiti edukacijom stanovništva o osnovama higijene, načinima zaraze, zaštiti te brizi o osobnom i društvenom zdravlju. Naime, upravo se Andrija Štampar zalagao da središta zdravstvenoga prosvjeđivanja na selima budu škole jer su bile logistički i kadrovski opremljene za edukaciju stanovništva (Dugac 2011: 57). Od sredine 1920-ih godina sve se veća pažnja pridodavala filmu kao sredstvu općeg, ali i korisnoga pomagala za zdravstveno prosvjeđivanje stanovništva (*ibid.*: 111). Prednosti filma bile su u tome što je kao novitet privlačio stanovništvo te se mogao prikazati većem broju ljudi odjednom (Dugac 2011: 109; Majcen 1995: 17).

U razdoblju između dvaju svjetskih ratova u sklopu Osnovne škole u Velikoj Kopanici provodi se zdravstveno prosvjeđivanje učenika i mještana: početkom 1920-ih godina predavanjima, nastupima i predstavama, a od 1928. do 1941. godine filmovima Škole narodnog zdravlja u Zagrebu. Stoga je cilj ovoga rada prikazati tijekom i razvoj zdravstvenoga prosvjeđivanja filmom u Osnovnoj školi, analizirati teme i filmske projekcije te prikazati utjecaj gospodarskih, mentalitetnih i kulturoloških okolnosti na provođenje zdravstvenoga prosvjeđivanja u ruralnim područjima Slavonije u međuratnom razdoblju. Rad se temelji na analizi Školske spomenice i Spome-

¹ Predvodnik zdravstvenoga prosvjeđivanja seljaka na hrvatskom području bio je Ivan Krstitelj Lalangue krajem XVIII. stoljeća, a tijekom XIX. stoljeća djelovali su: Milan Amruš, Miroslav Čačković Vrhovinski, Milivoj Dežman i Fran Gundrum Oriovčanin. (Dugac 2011: 8–16)

² Sintagma jugoslavenska država preuzeta je iz knjige Ive Goldsteina (2008), a označava državu koja je od 1918. do 1921. godine nosila naziv Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, od 1921. do 1929. godine Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca te od 1929. do 1941. godine Kraljevina Jugoslavija.

³ Prema zakonu iz 1894. godine jedan je liječnik trebao pružiti zdravstvenu skrb 5000 stanovnika, a u zdravstvenim općinama jedan je liječnik dolazio na 10 000 stanovnika. (Gardaš i dr. 2020: 533)

nice župe sv. Ilije Poroka⁴ u Velikoj Kopanici te na istraživanjima Željka Dugca (2011; 2005) i Vjekoslava Majcena (1995), kao i drugoj relevantnoj literaturi.

2. Institucionalni okvir zdravstvenoga prosvjeđivanja

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, poslije Kraljevini Jugoslaviji do 1925. godine izgrađena je mreža socijalno-medicinskih ustanova kako bi zdravstvena zaštita bila što dostupnija svem stanovništvu jugoslavenske države.⁵ Jedan od zadataka zdravstvenih institucija bio je istraživanje zdravstvenih problema i mentaliteta stanovništva kako bi producirale propagandni materijal, kojim se potom provodilo zdravstveno prosvjeđivanje (Dugac 2011: 33; ibid. 2005: 104–105; Majcen 1995: 27). Na području Slavonije istaknutu je ulogu imao Epidemiološki zavod i Dom narodnog zdravlja u Osijeku, a krovna institucija za zdravstveno prosvjeđivanje za cijelo hrvatsko područje bila je Škola narodnog zdravlja i Higijenski zavod u Zagrebu nakon otvorenja 1926. godine (Dugac 2011: 32; ibid. 2005: 103; Majcen 1995: 28; Dugački i Regan 2019: 57). Izgradnju Škole narodnog zdravlja i većine zdravstvenih institucija u jugoslavenskoj državi financirala je Rockefellerova fundacija, koja je tako Štamparove ideje socijalne medicine provodila u stvarnost.⁶ Škola narodnog zdravlja od svojega osnutka bila je usmjerena prema zdravstvenom prosvjeđivanju kroz djelovanja Odjeljenja za socijalnu medicinu i Tehničkoga odjeljenja (Dugac 2011: 33; Dugac 2005: 104–105; Majcen 1995: 27). Prvo je odjeljenje bilo zaduženo za produkciju i distribuciju zdravstveno-prosvjetnoga materijala, održavanje predavanja i tečajeva za seljake i vanjske suradnike Škole (ibid.). Tehničko je odjeljenje zdravstveno prosvjeđivalo kroz provedbu projekata asanacije sela u kojemu su sudjelovali mještani (ibid.). Stoga je cilj zdravstvenoga prosvjeđivanja bio prenijeti znanje i vještine koje bi s vremenom stanovnici prihvatili i primijenili kako bi poboljšali svoje, a time i sveopće higijenske prilike. Znanje se prenosilo različitim medijima: časopisima, letcima,

⁴ Spomenica Osnovne pučke škole u Velikoj Kopanici danas se čuva u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu, a zapisi o međuratnom razdoblju nalaze se u 1. knjizi na stranicama od 133 do 200, zatim je u obilježavanju izostavljeno 14 stranica te se nastavljaju zapisi na stranicama od 215 do 240. Spomenica župe nalazi se u Župnom uredu sv. Ilije Proroka u Velikoj Kopanici te se zapisi nalaze od 61. do 151. stranice.

⁵ Andrija Štampar u svojem je izvješću 1926. godine zabilježio da je izgrađeno više od 250 zdravstvenih institucija na području cijele jugoslavenske države (Dugac 2005: 35; Dugački i Regan 2019: 57; Majcen 1995: 16; Lučić 2008: 16).

⁶ Rockefellerova fundacija nastojala je financijski pomoći u izgradnji zdravstvenoga sustava, djelujući pod krilaticom »Partner, a ne patron«. Naime, Fundacija je nastojala financirati izgradnju pojedinih institucija, ali je očekivala da rad institucije financira država ili sama institucija (Dugac 2011: 32; ibid. 2005: 4; Majcen 1995: 17).

pamfletima, javnim predavanjima i izložbama, a od 1927. godine sve više filmskim projekcijama.⁷

Film je u uvršten u službu državne propagande tijekom Prvoga svjetskog rata (Majcen 1995: 12). U poduci vojnih bolničara američka se vojska koristila filmom, a od kraja Prvoga svjetskog rata film postaje sveopći medij zdravstvenoga prosvjeđivanja u zapadnim zemljama (Majcen 1995: 12–13). Na hrvatskom području zdravstveno prosvjeđivanje putem filma prisutnije je od sredine 1920-ih godina, kada ga, osim socijalno-zdravstvenih institucija, koristi i Pomladak Crvenoga križa.⁸ Crveni križ nastojao je sudjelovati u oporavku društva od posljedica Prvog svjetskog rata te je formiran zasebni ogranak u kojem su sudjelovala djeca školske dobi (Židovec 2003: 56–59). Sudjelovanjem djece u međunarodnoj pomoći i poboljšanju vlastite okoline nastojalo se među djecom proširiti ideju da se boljitak svih jedino mogao postići suradnjom.

3. Zdravstveno prosvjeđivanje filmom u Osnovnoj pučkoj školi u Velikoj Kopanici (1928–1940)

Početkom 1920-ih godina najbliža zdravstvena institucija u Velikoj Kopanici nalazila se u Donjim Andrijevcima, a andrijevački je liječnik bio zadužen za istočni dio Brodskoga kotara (Jović 1975: 79). Zbog veličine područja ne može se sa sigurnošću odrediti je li i u kojoj mjeri provodio zdravstveno prosvjeđivanje u Velikoj Kopanici. Međutim, prve korake učinili su liječnici Epidemiološkoga zavoda u Osijeku koji su prilikom cijepljenja učenicima objašnjavali proces i razloge cijepljenja.⁹ Sustavniji oblik zdravstvenoga prosvjeđivanja u Velikoj Kopanici započinje osnivanjem Pomlatka Crvenog krsta u školi 1924. godine, a proširen je nabavom kinoprojektora 1928. godine.¹⁰ Naime, Osnovna pučka škola ispunjavala je sve preduvjete za organizaciju zdravstvenoga prosvjeđivanja jer je imala stručno osoblje, logističku opremlje-

⁷ Godine 1927. Škola narodnog zdravlja opremila je foto-filmski studio sa suvremenom filmskom opremom te je započela sa snimanjem prvih domaćih zdravstveno-prosvjetnih filmova (Dugac 2011: 33–34; ibid. 2005: 109; Majcen 1995: 28–31).

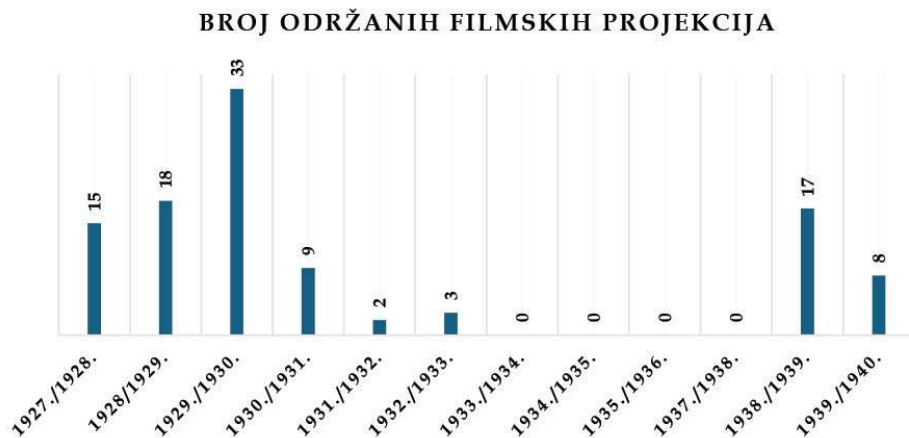
⁸ Prvi zdravstveno-prosvjetni filmovi prikazani na hrvatskom području dolaze iz Njemačke, Francuske, Ujedinjenoga Kraljevstva i SAD-a. Na tim je filmovima učinjena jezična prilagodba jer nisu bili na domaćem jeziku. Korišteni su bili kao popratni slikovni prikazi uz predavanja (Majcen 1995: 21–22).

⁹ Prvo cijepljenje obavljeno je 1923. godine protiv velikih boginja, a potom su cijepljenje učenika obavljali liječnici Epidemiološkog zavoda u Osijeku nakon njegova osnutka 1924. godine. Ravnatelj zavoda bio je Slavko Hirsch, koji je u Spomenici zabilježen kao »dr. Hirš«. Prema: Hrvatska (dalje: HR), Državni arhiv u Slavonskom Brodu (dalje: DASB), Fond 179 – Osnovna škola Velika Kopanica – Spomenica škole (dalje: 179-OŠVK-SŠ), kut. 1, knj. 1, 148–160.

¹⁰ HR-DASB-179-OŠVK-SŠ, kut. 1, knj. 1, 154. U osnovnoj pučkoj školi u Velikoj Kopanici Pomladak Crvenog krsta osnovan je 31. listopada 1924. godine.

nost te je podučavanje bilo usmjereno na djecu.¹¹ Podučavanjem učenika zdravstvenim porukama nastojalo se među djecom stvoriti svijest o osobnoj higijeni, ali se preko njih nastojalo i utjecati na higijenske prilike i zdravstvene navike njihovih obitelji. Učenici bi o svojim spoznajama razgovarali s roditeljima, a ujedno su ih pozivali na održavanje zdravstveno-prosvjetnih manifestacija i projekcija u školi.¹² Sve veći odaziv na zdravstveno-prosvjetne akcije zabilježen je nakon pojave filma u školi jer su mještani bili zaintrigirani novom tehnologijom (Dugac 2011: 111). Upravo je svrha zdravstvenoga prosvjeđivanja bila privući pozornost seljaka filmom, a zatim tu pozornost iskoristiti kako bi na razumljiv i jednostavan način mještanima objasnili određenu zdravstvenu ili socijalnu problematiku.

Graf 1. Broj održanih filmskih projekcija prema školskim godinama u razdoblju od 1928. do 1940. godine u Osnovnoj školi u Velikoj Kopanici / **Graph 1.** Number of film screenings by school year in the period from 1928 to 1940 at the Elementary School in Velika Kopanica

Izvor: Spomenica Osnovne škole u Velikoj Kopanici

U razdoblju od nabave kinoprojektora do početka Drugog svjetskog rata održano je 105 filmskih projekcija, odnosno prikazano je 35 filmova u Osnovnoj pučkoj školi u Velikoj Kopanici. Na broj održanih projekcija primarno su utjecale gospodarske prilike i stručnost vodstva škole. Najveći broj projekcija održan je krajem 1920-ih godina jer su gospodarske prilike omogućavale Školi narodnog zdravlja produkciju i distri-

¹¹ Važno mjesto škole u zdravstvenom prosvjeđivanju ruralnih sredina prepoznalo je i Jugoslavensko lekarsko društvo koje je 1920. godine izrazilo stav da »škola nije samo mjesto stjecanja znanja već i vježbalište fizičkog zdravlja i hram higijenskog života« (Dugac 2011: 57).

¹² HR-DASB-179-OŠVK-SS, kut. 1, knj. 1, 155. Učenici bi roditelje pozivali na održavanje manifestacija u školi u povodu obilježavanja značajnih dana u školskoj godini, a roditelji bi se nerijetko odazivali.

buciju, a školskom Pomlatku nabavu filmova. U tom je razdoblju i produkcija zdravstveno-prosvjetnih filmova Škole narodnog zdravlja bila u usponu, na što upućuje suradnja Škole s brojnim kazališnim piscima.¹³ Početkom 1930-ih godina broj projekcija bio je u padu kao posljedica Velike gospodarske krize i političkih prilika u državi. Naime, Andrija Štampar umirovljen je 1932. godine iz Ministarstva narodnog zdravlja jer nije odgovarao režimu kralja Aleksandra I. Karađorđevića (Majcen 1995: 58). Njegovim odlaskom i sve težom gospodarskom situacijom zdravstveno-socijalne institucije na hrvatskom području ostaju bez financijskih sredstava, pri čemu Škola narodnog zdravlja ostaje bez mogućnosti izrade novih propagandnih materijala (ibid.: 58). Ujedno, beogradska je vlast privilegirala zdravstveno prosvjećivanje koje je provodio Središnji higijenski zavod, a Državna filmska centrala nastojala je kontrolirati filmsku djelatnost Škole.¹⁴

U Osnovnoj pučkoj školi Pomladak Crvenog krsta sve je teže nabavljao nove filmove jer je mu je odlukom Ministarstva unutarnjih poslova oduzeta privilegija neplaćanja poštarine.¹⁵ Provedbom te odluke Pomladak nije mogao plaćati dostavu novih filmova jer je i znatan broj učenika napustio Pomladak početkom 1930-ih godina zbog teške materijalne situacije seljaka.¹⁶ Na koncu, početkom 1934. godine umirovljen je ravnatelj Andrija Živković te, slijedom provođenja kadrovskih promjena u školi, mjesto predvodnika zdravstvenoga prosvjećivanja ostaje ispražnjeno.¹⁷ Obnovu zdravstvenoga prosvjećivanja proveo je ravnatelj Andrija Siber 1938. godine, kada je uz pomoć Oblasnoga odbora Pomlatka Crvenog krsta u Beogradu nabavljen novi električni akumulator za pokretanje kinoprojektora.¹⁸ Nabavom prijenosnoga akumulatora omogućeno je zdravstveno prosvjećivanje filmom izvan škole te su se od početka 1939. godine filmovi prikazivali u školama u Beravcima, Divoševcima i Ma-

¹³ Tijekom 1929. godine Škola narodnog zdravlja surađivala je s kazališnim djelatnikom i kustosom Higijenskoga muzeja pri Školi narodnog zdravlja Mladenom Širolom u produkciji filmova: Čuvaj se rose i sape iz ustiju drugog čovjeka, Ivin zub, Macin nos, Kako je počela griža u selu Prljavor (Majcen 1995: 45–46).

¹⁴ Milan Marjanović, dotadašnji voditelj produkcije filmova Škole narodnog zdravlja, postao je direktor Centralnog press-biroa u Beogradu te je osnovao državni Jugoslovenski prosvetni film. U službi države imao je privilegirani položaj u odnosu na druga filmsko-produkcijska poduzeća (Majcen 1995: 58).

¹⁵ HR-DASB-179-OŠVK-SŠ, kut. 1, knj. 1, 221.

¹⁶ HR-DASB-179-OŠVK-SŠ, kut. 1, knj. 1, 220. Početkom 1930-ih godina znatan broj djece nije pohađao školu jer su morali pomagati u gospodarskim poslovima obitelji te je Ministarstvo prosvjete izdavalo potvrde o odgodi školovanja na jednu godinu.

¹⁷ HR-DASB-179-OŠVK-SŠ, kut. 1, knj. 1, 223 – 229. Nakon umirovljenja Andrije Štampara izmijenilo se četvero školskih ravnatelja, a tijekom 1935. godine nastavu za sve razrede održavala je učiteljica Jela Vanić.

¹⁸ HR-DASB-179-OŠVK-SŠ, kut. 1, knj. 1, 234.

loj Kopanici.¹⁹ Djelomični gospodarski oporavak sredinom 1930-ih godina omogućio je ponovnu uspostavu zdravstvenoga prosvjeđivanja u školi, međutim, približavanjem početka Drugoga svjetskog rata usredotočenost svih aktera bila je na pripremanju za posljedice koje će donijeti sukob u Europi.

Prema temama koje obrađuju prikazani se filmovi mogu svrstati u šest kategorija: razvijanje higijenskih navika,²⁰ zarazne bolesti i prevencija bolesti,²¹ tuberkuloza,²² socijalni problemi,²³ alkoholizam²⁴ i filmovi bez podataka.²⁵ Najveći broj filmova prikazan je iz kategorije razvijanja higijenskih navika kroz koje se stanovništvo nastojalo podučiti o održavanju osobne higijene i čistoće životnoga prostora. Među prikazanim filmovima, ističe se film *Asanacija sela i seoske staje* koji je mještane podučavao o pridržavanju higijenskih načela pri izgradnji kuća i gospodarskih zgrada.²⁶ Prateći higijenska načela, mještani su mogli izgraditi višesobne objekte s većim brojem velikih prozora te su takvi objekti pružali mogućnost provjetravanja i izbjegavanja prenapučenosti kuća. Filmovi ove skupine prikazivali su važnost higijenskoga pripremanja hrane te njezinu zaštitu od glodavaca.²⁷

¹⁹ HR-DASB-I79-OŠVK-SŠ, kut. 1, knj. 1, 235. Pomoć u pravi čas prvi je film prikazan početkom 1939. godine u svim okolnim školama.

²⁰ O razvijanju higijenskih navika održana je 31 projekcija s 11 različitih filmova: *Otvori oči, Komarac i njegov razvoj, Griža (Kako je započela griža u selu Prljavor), Seljačko sveučilište, Probavni organi (Kojim putem prolazi hrana kroz organe u probavu), Macin nos, Ivičin zub (Ivin zub), Parcovi (Rat štakorima), Ujed zmije otrovnice, Jadranska straža (Martinščica – ljetovanje Jadranske straže), Asanacija sela i seoske staje.*

²¹ O zaraznim bolestima i prevenciji održano je 25 projekcija s osam različitih filmova: *Bjesnoća, Američka malarija (Malaria), Spolne bolesti, Pomoć u pravi čas, Čuvaj se rose i sape (iz ustiju drugoga čovjeka), U zao čas, Malaria, Pošast.*

²² O tuberkulozi održano je 11 projekcija sa šest filmova: *Sanatoriji Topolšica – Tuberkuloza, Filmski tjednik iz Osijeka i Maksimira, T. b. c. I., III. i V. čin (Tuberkuloza ugrožava svijet), T. b. c. II., IV. i VI. čin, Braća o sušici, Dva brata.* U posljednjem je filmu jednako zastupljena problematika alkoholizma i tuberkuloze.

²³ Film *Zapušteno dijete* tematizirao je prosjačenje kao socijalno zlo te je prikazan dva puta.

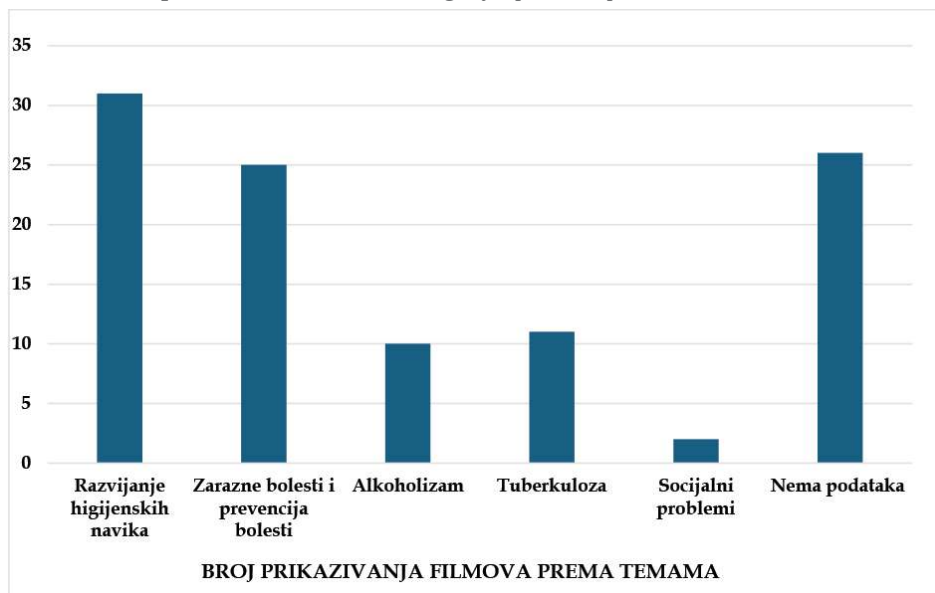
²⁴ O alkoholizmu održano je deset projekcija s četiri filma: *Alkohol, Birtija, Spas male Zorice i Čarobnjaci.*

²⁵ Za održanih 26 projekcija nema podataka o naslovu filmova i temama koje obrađuju.

²⁶ U filmu *Asanacija sela i seoske staje* prikazani su asanacijski radovi na selu Mraclin iz 1929. godine. Prizori iz filma trebali su pokazati seljacima kako provesti radove u svojim mjestima (Majcen 1995: 58).

²⁷ HR-DASB-I79-OŠVK-SŠ, kut. 1, knj. 1, 184–191. Filmovi *Probavni organi* i *Parcovi* prikazani su nekoliko puta u međuratnom razdoblju.

Graf 2. Broj filmskih projekcija prema temama koje obrađuju u razdoblju od 1928. do 1930. godine /
Graph 2. Number of film screenings by topic in the period from 1928 to 1930

Izvor: Spomenica Osnovne škole u Velikoj Kopanici

Na prisutnost zaraznih bolesti i usporavanje njihova širenja kroz mjesto nastojalo se utjecati putem filmova o malariji, bjesnoći, spolnim bolestima, difteriji, šarlahu, tifusu.²⁸ Na projekcijama su prikazani načini širenja i mogućnosti zaštite od zaraznih bolesti. Gotovo jedna četvrtina svih održanih projekcija bila je vezana uz zarazne bolesti, što pokazuje njihovu prisutnost te utjecaj koji su imale na svakodnevicu mještana (Majcen 1995: 15; Dugački i Regan 2016: 50). Među заразним bolestima zasebno mjesto zauzimala je tuberkuloza koja je jednakim intenzitetom bila prisutna u cijelom međuratnom razdoblju.²⁹ Raširenosti tuberkuloze pogodovali su teški životni uvjeti, ali i uvjerenost ruralnoga stanovništva da je tuberkuloza nasljedna, a ne zarazna bolest (Dugac 2011: 48). Ujedno, primarni simptomi bili su općeniti te se najčešće prekasno otkrivalo da bolesnik boluje od tuberkuloze (Jović 1975: 79). Ruralno je stanovništvo ustrajalo u liječenju tuberkuloze narodnom medicinom, pri čemu se prednost davala rakiji, a takva je praksa dovela do bržeg i nekontroliranoga širenja

²⁸ HR-DASB-179-OŠVK-SŠ, kut. 1, knj. 1, 184–191. Filmovi o zaraznim bolestima bili su zastupljeni tijekom cijelog razdoblja, no filmovi o difteriji, šarlahu i tifusu bili su više prikazivani uoči Drugog svjetskog rata.

²⁹ Za vrijeme Prvog svjetskog rata u Brodu na Savi tuberkuloza je bila najčešći uzrok smrti među civilima, a u Banskjoj Hrvatskoj svaka četvrta osoba je umirala od tuberkuloze (Jandrić-Balen i Balen 2015: 17; Dugački i Regan 2019: 62).

zaraze (Dugac 2011: 48). Zdravstveni prosvjetitelji u školi upravo su se fokusirali na ispravljanje krivih percepcija o tuberkulozi, kako bi se zaraze lakše obuzdale.

Četvrtu kategoriju čine filmovi koji tematiziraju socijalne probleme, poput filma *Zapušteno dijete*,³⁰ a zasebnu kategoriju iz filmova iste tematike filmovi koji tematiziraju alkoholizam. Naime, poput tuberkuloze, alkoholizam je bio sveprisutan u ruralnim sredinama Slavonije u međuratnom razdoblju. Konzumacija alkohola bila je povezana s tradicijom zajedničkoga obavljanja velikih poslova na polju i seoskih druženja (Salopek Bogavčić 2020: 112). Do početka Prvoga svjetskog rata među ruralnim stanovništvom razvilo se mišljenje o alkoholu kao pozitivnoj stvari, a jedino su pojedini liječnički krugovi, okupljeni oko Frana Gundruma Oriovčanina i Andrije Štampara upućivali na negativne posljedice alkoholizma (ibid.: 113). U međuratnom razdoblju seljaci konzumacijom alkohola nastoje nositi se sa sve težom materijalnom situacijom. U Velikoj Kopanici alkohol je bio dostupan u trima gostionicama i pet trgovina, a rasprostranjena je bila i vlastita proizvodnja rakije.³¹ Putem filmova koji prikazuju loš utjecaj alkohola na pojedinca i društvo zdravstveni su prosvjetitelji posebice nastojali utjecati na navike odraslih muškaraca među kojima je alkoholizam bio i najzastupljeniji. Stoga su projekcije filmova o alkoholu prikazivane kroz dva različita termina, a školski je Pomladak posjedovao i film *Alkohol*, koji se redovito prikazivao u međuratnom razdoblju.³²

Posljednjoj skupini pripada 25 filmskih projekcija o kojima su podaci nepotpuni, odnosno zabilježeno je da su projekcije održane, ali ne i naslov filma. Projekcije su održavane prigodom manifestacija obilježavanja posebnih obrazovnih Dana trezvenosti, Antituberkuloznog dana, Tjedna zdravlja i Dana prosvjete te se može pretpostaviti da je veći dio nepoznatih filmova tematski bio vezan uz alkoholizam i tuberkulozu. Ostali filmovi iz ove kategorije mogle su biti reprize filmova koje je škola posjedovala ili novi filmovi koje je škola dobila od Škole narodnog zdravlja, Oblasnoga odbora Pomlatka Crvenog krsta u Zagrebu ili Glavnoga odbora Pomlatka Crvenog krsta u Beogradu.³³

³⁰ HR-DASB-179-OŠVK-SŠ, kut. 1, knj. 1, 191, 237. Jedini film iz ove kategorije prikazan 1931. i 1939. godine.

³¹ Godine 1938. urod šljiva je bio izrazito loš te su seljaci destilirali buzu, odnosno rakiju od kukuruza znatno lošije kvalitete (Munjiza 2017: 74; Hrvatska /dalje: HR/, Župa sv. Ilije proroka Velika Kopanica /dalje: ŽSIP-VK/, Župna spomenica /dalje: ŽS/, knj. 1, 128).

³² HR-DASB-179-OŠVK-SŠ, kut. 1, knj. 1, 184, 191 i 221. Film *Alkohol* bio je strani film prerađen na hrvatski jezik. U školi je prvi puta prikazan 1930. godine, a zatim 1931. i 1932. godine. Može se sa sigurnošću pretpostaviti da je bio u vlasništvu školskog Pomlatka.

³³ HR-DASB-179-OŠVK-SŠ, kut. 1, knj. 1, 170. Tijekom 1928. godine odbori su školskom Pomlatku poslali filmove.

4. Otpor prema porukama zdravstvenoga prosvjećivanja

Prihvatanje poruka zdravstvenoga prosvjećivanja među mještanima nailazila je na znatne otpore. Ponajprije se otpor javljao među seoskim stanovništvom koje je nastojalo očuvati svojstven način života, a implementacija poruka zdravstvenoga prosvjećivanja zahtijevala je duboke promjene u područjima koja su stoljećima bila nepromijenjena. Jedno od područja na koje se nastojalo utjecati bilo je higijensko pripremanje hrane.³⁴ U tradicionalnim seoskim obiteljima pripremanje hrane bilo je zadaća kućedomačice, koja je znanje i vještine kuhanja naučila od svoje majke ili svekrve (Bele-nović 1941: 167). Pokušaji zdravstvenih prosvjetitelja da putem filma ili tečaja poduče mlade žene o pripremanju hrane često su nailazili na otpor kućedomačica jer se mi-ješalo u njihov autoritet u obitelji (Breno i dr. 2001: 203). Na sličan su način kućedo-maćini nastojali održati autoritet nad muškim članovima te su se u pojedinim situa-cijama oglušili na poruke zdravstvenoga prosvjećivanja.

Druga vrsta otpora proizlazila je iz političkoga neslaganja dvaju seoskih auto-riteta: školskoga ravnatelja Andrije Živkovića i župnika Dragutina Todorovića. Nai-me, ravnatelj Andrija Živković bio je unitarist i pobornik dinastije Karađorđevića, a župnik Dragutin Todorović zastupao je konzervativizam i očuvanje hrvatskoga po-litičkog identiteta.³⁵ Nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića 6. I. 1929. župnik Dragutin Todorović istupio je protiv filmskih projekcija u školi jer ih je smatrao beogradskom propagandom i prijetnjom za hrvatski identitet, a ravna-telj je ustrajao u održavanju zdravstvenoga prosvjećivanja.³⁶ Sukob je podijelio mjesto na dva tabora, a župnikovi istomišljenici nisu posjećivali zdravstveno-prosvjetne ak-cije pa je broj posjetitelja bio u padu. Opisano stanje zadržalo se do 1934. godine, kada je preminuo župnik Dragutin Todorović, a zamijenio ga je Pavo Matijevac, koji je podržavao zdravstveno prosvjećivanje putem filma u školi.

5. Zaključak

Zdravstveno prosvjećivanje u međuratnoj Jugoslaviji poprima institucionalni okvir slijedom podrške državne vlasti i međunarodnih organizacija: Lige naroda, Rocke-fellerove fundacije i Crvenoga križa. Idejna, logistička i financijska pomoć omogućili su sustavniju, a time i učinkovitiju provedbu zdravstvenoga prosvjećivanja ruralno-

³⁴ Primjerice, u sklopu Seljačkog sveučilišta za žene odražavani su tečajevi iz pripremanja hrane (Dugac 2011: 62).

³⁵ HR-ŽSILP-VK-ŽS, knj. 1, 82–84. Svoje političke stavove ravnatelj i župnik iskazivali su pišu-ći komentare u spomenicama. Ravnatelj je iskazao nezadovoljstvo slabim upisom učenika u Jugoslaven-ski sokol komentirajući »Da, papi ste mogli služiti, a Kralju nećete!«, a župnik je o ravnatelju zapisao »Gori je Poturica od Turčina, tako i naši učitelji su grobari hrvatstva.«

³⁶ HR-ŽSILP-VK-ŽS, knj. 1, 84.

ga stanovništva. Prikazana suradnja između Škole narodnog zdravlja u Zagrebu, kao krovne institucije, i Pomlatka Crvenog krsta u Osnovnoj pučkoj školi u Velikoj Kopanici daje uvid u sustavnost provođenja zdravstvenih akcija. Škola narodnog zdravlja producirala je i distribuirala propagandni materijal, a osnovna škola bilo je mjesto gdje se ruralno stanovništvo susretalo s porukama zdravstvenoga prosvjeđivanja. Za mnoge je to bio prvi susret s porukama o čistoći i brizi za ljudsko zdravlje te je škola zasigurno imala značajan utjecaj na prvi dojam mještana prema tim temama.

S druge strane, dugotrajnost i dosljednost održavanja projekcija zdravstvenih filmova u Velikoj Kopanici ne upućuje samo na popularnost filma kao zanimacije već i na postupno slabljenje otpora među seoskim stanovništvom, koje je nastojalo očuvati svojstven način života, a implementacija poruka zdravstvenoga prosvjeđivanja zahtijevala je duboke promjene u područjima koja su stoljećima bila nepromijenjena. Stoga su kroz održanih 105 projekcija zdravstveni prosvjetitelji nastojali usmjeriti pažnju mještana na probleme širenja zaraznih bolesti i njihovo zaustavljanje te na razvijanje higijenskih navika. Međutim, kako je prikazano, zdravstveno prosvjeđivanje na cijelom hrvatskom području znatno je bilo uvjetovano političkom voljom Beograda i gospodarskom situacijom države, što se posebice izrazilo početkom 1930-ih godina kada je nastupila gospodarska i politička kriza koja je rezultirala smanjenjem zdravstveno-prosvjetnih akcija. Uz navedeno, u Velikoj Kopanici se na usvajanje poruka zdravstvenoga prosvjeđivanja odrazilo i političko neslaganje lokalnoga ravnatelja i župnika, što upućuje na konzervativnost dijela stanovništva i neprihvatanje zdravstvenoga prosvjeđivanja. Unatoč otporu stanovništva te gospodarskim i političkim krizama koje su utjecale na smanjenje dosega poruka zdravstvenoga prosvjeđivanja, intenzitet održavanja filmskih projekcija i velika uključenost mještana pokazuju dugoročnu uspješnost zdravstvenoga prosvjeđivanja u Velikoj Kopanici.

LITERATURA

- Belenović, Vid. 1941. *Narodoznanstvo za više razrede srednjih škola*. Zagreb: Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.
- Brenko, Aida i dr. 2001. *Narodna medicina*. Zagreb: Etnografski muzej Zagreb.
- Dugac, Željko. 2005. *Protiv bolesti i neznanja*. Zagreb: Srednja Europa.
- Dugac, Željko. 2011. *Kako biti čist i zdrav*. Zagreb: Srednja Europa.
- Dugački, Vlatka i Krešimir Regan. 2016. »Socijalne i zdravstvene prilike u Kraljevini Jugoslaviji za Štamparove profesure i dekanata na Medicinskom fakultetu (s naglaskom na Banovinu Hrvatsku)«. *Studia lexicographica*, 10 (18): 37–63.
- Dugački, Vlatka i Krešimir Regan. 2019. »Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova na hrvatskom prostoru«. *Studia lexicographica*, 13 (25): 35–74.
- Gardaš, Miro i dr. 2020. »Ovlasti i mjere županijskih i gradskih vlasti u javnom zdravstvu u Slavoniji u 19. stoljeću«. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 41 (2): 531–542.
- Gelo, Jakov. 1987. *Demografske promjene u Hrvatskoj*. Zagreb: Globus.
- Goldstein, Ivo. 2008. *Hrvatska 1918.-2008*. Zagreb: Europapress holding, Novi Liber.
- Jandrić-Balen, Marica i Ivica Balen. 2015. »Zdravstvene i socijalne prilike u Brodu na Savi za vrijeme Prvog svjetskog rata«. *Acta medico-historica Adriatica*, 13 (1): 9–20.
- Jović, Dragiša. 1975. »Razvoj zdravstvene službe u prvoj deceniji postojanja Kraljevine SHS (1918 – 1928)«. U: *Razvoj zdravstva na području općine Slavonski Brod*, 71–86. Ur. Antun Jelić. Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje i Medicinski centar Slavonski Brod.
- Lučić, Melina. 2008. *Andrija Štampar (1888 – 1958)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Majcen, Vjekoslav. 1995. *Filmska djelatnost Škole narodnog zdravlja »Andrija Štampar« /1926.-1960./*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Matković, Hrvoje. 1998. *Povijest Jugoslavije*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Munjiza, Emer. 2017. *Povijest Velike Kopanice*. Velika Kopanica: vlastita naklada.
- Salopek Bogavčić, Iva. 2020. »O pitanjima alkoholizma i protualkoholnoga djelovanja početkom 20. stoljeća u Trojednoj Kraljevini«. *Povijesni prilozi*, 39 (58): 111–148.
- Židovec, Zdravko. 2003. *Hrvatski Crveni križ: 125 godina u službi humanosti*. Zagreb: Hrvatski Crveni križ.

IZVORI

- Hrvatska – Državni arhiv u Slavonskom Brodu – Fond 179 – Osnovna škola Velika Kopanica – Spomenica škole (HR-DASB-179-OŠVK-SŠ)
- Hrvatska – Župa sv. Ilije proroka Velika Kopanica – Župna spomenica (HR-ŽSIP-VK-ŽS)

HEALTH EDUCATION THROUGH THE FILMS OF THE SCHOOL OF PUBLIC HEALTH FROM 1928 TO 1941 IN VELIKA KOPANICA

Ivan Buljan

Zagreb

buljanivan07@gmail.com

ABSTRACT: This paper analyses the course and development of health education through film in interwar Yugoslavia, focusing on the example of Velika Kopanica. The introductory section outlines the importance of establishing the Ministry of National Health of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, as well as the impact of Andrija Štampar's social medicine on forming an institutional framework for the systematic health education of the rural population. Within this institutional framework on Croatian territory, the most significant role was played by the School of Public Health in Zagreb, which produced and distributed health education films supported by funding from the Rockefeller Foundation. The central part of the paper presents the cooperation between the School of Public Health and the Elementary Public School in Velika Kopanica, illustrating one of the ways these films reached and were screened to rural populations. Through an analysis of the School Chronicle and the Parish Chronicle of Velika Kopanica, the activities of the school's Red Cross Youth were chronologically reconstructed from the acquisition of a film projector in 1928 until 1940. During this period, 105 film screenings were held, and the featured films were divided into six thematic categories: developing hygiene habits, combating infectious diseases (malaria, rabies), the fight against tuberculosis, social issues, alcoholism, and films with incomplete data. Furthermore, the paper analyses the impact of economic and political circumstances on the organization and attendance of film screenings. Their impact was most pronounced in the early 1930s with the onset of the economic crisis, accompanied by the forced retirement of Andrija Štampar, which led to a complete cessation of health education campaigns in the elementary school. The revival of film screenings at the elementary school took place in the late 1930s, owing to personnel changes and the replacement of the film projector. Alongside economic and political circumstances, the intensity of health education was also influenced by the local population's mentality. A portion of the locals maintained resistance to changing centuries-old hygiene habits, and the political conflict between the pro-Yugoslav school principal and the conservative local parish priest further divided local public opinion regarding health messages. The paper concludes that, despite economic crises and internal resistance, the high intensity of screenings and audience turnout testify to the success of health education, as they gradually and permanently transformed the hygiene habits of the residents of Velika Kopanica over the long term.

Keywords: health education; social history of medicine; history of film; Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes; Kingdom of Yugoslavia; Slavonia; interwar period

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje 4.0 međunarodna (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). Sadržaj se smije umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti, prerađivati i koristiti u bilo koju svrhu, uz obavezno navođenje autorstva i izvora.